

PAP JÓZSEF.*

Az 1887 és 1905 közötti országgyűlési választások eredményeinek statisztikai vizsgálata

Abstract

The aim of this study was to analyse the parliamentary elections between 1884 and 1905. We made the list of MPs with mandates and mentioned the issues of fluctuation of the MPs as well. On the basis of the electoral results an election map was made. Data were processed by using cluster analysis. Clusters were compared to relations of the nationalities. Finally we presented the results of the parties regarding the ethnical relations. During our work we made three maps. The first presents the proportion of the Hungarian voters in the total population, the second presents the connection between the ethnical construction of the administrative areas and the ethnical composition of the voters, the third presents the classification of the cases of the constituencies indicating the areas inhabited by Hungarian majority.

Bevezetés

Tanulmányunkban az 1887 és 1905 között lezajlott választások eredményeit vizsgáljuk meg, ezek alapján csoportosítjuk, klaszterekbe foglaljuk az egyes választókerületeket, és munkánk eredményeképpen egy pártpreferencia-térképet hozunk létre. Ezt követően a kapott klaszterértékeket összevetjük a kerület statisztikai adataival. Munkánkat a Bolyai János kutatói ösztöndíjprogram támogatásával készülő, a dualizmus kori képviselőket tartalmazó adatbázis elemzése alapján készítettük.

A szakirodalomban már eddig is ismertek a dualizmus időszakának választási térképei, azok azonban vagy egyes választásokra vonatkoznak,¹ vagy hosszabb periódust mutatnak be.² Mi több, rövidebb szakaszcsoportról szándékozunk térképet készíteni. Jelen vizsgálatunk időhatárait a politikai viszonyok figyelembevételével határoztuk meg. Az 1887-es kezdeti időpont a Tisza Kálmán kormányzata alatt kialakult erőviszonyok alapján stabil kiindulási alapot jelent. Az 1905-ös évben pedig, az 1904-es év végének viharos belpolitikai történései után egy új periódust nyitott. A későbbiekben az itt bemutatott módszertan alapján fogjuk elemezni az 1861 (–1865)–1875, az 1875–1887 (–1890) és az 1905–1910 (–1918) közötti időszakokat, elkészítve azok pártpreferencia-térképét.

A preferenciavizsgálatnál az általános választások eredményeit vettük figyelembe. Az időközi változások ugyanis nagymértékben bonyolítják a statisztikai vizsgálatot, és az esetek döntő többségében a párt nem, csak a személy változott. Tapasztalataink szerint azokban az esetekben, amikor az időközi választáson a párt is megváltozott, akkor ez a változás kivétel nélkül megjelent a következő rendes választás eredményében, ami alapján el lehet végezni a kerület osztályozását.

Az elemzés első problémáját a képviselők személyének a meghatározása jelenti. A szakirodalomban különböző adatok ismertek az egyes ciklusok országgyűlési választási eredményeiről. Ennek az az oka, hogy a szerzők általában egy-egy forrásból merítették adataikat. Az országgyűlési almanachok³ a választási eredményeket tartalmazzák ugyan, de nincsenek tekintettel az utólagos igazolások problémáira. Thassy Károly szerkesztette jegyzékekben⁴ az időközi választások eredményei mindenféle utalás nélkül keverednek a ciklus elejékre. A választási térképekre szintén ugyanez jellemző. A különböző forrásokat

* Egyetemi docens, PhD – Eszterházy Károly Főiskola, Eger.

egybe kellett vetni a Képviselőházi Napló vonatkozó köteteivel, fel kellett dolgozni az elhalálozások, a lemondások és az időközi igazolások adatait. Saját vizsgálatunkban egy ilyen elv alapján felépített adatbázisra támaszkodhatunk.⁵

1. Az 1887 és 1905 között megválasztott képviselők fluktuációja

Az öt választás alatt a 413 kerületben 1122 képviselő jutott mandátumhoz, ők foglalták el a lehetséges 2065 helyet. 248 fő csak egyszer szerepelt az adatbázisban, a szám azonban ennél valamivel kisebb lehet, mivel jelenleg az időközi választások eredményeit csak 1906-ig dolgoztuk fel, és 1906 és 1918 között csak a két általános választás eredményeivel tudunk egyelőre dolgozni. A képviselők 78%-a tehát többször szerzett mandátumot. A képviselők fluktuációját mutatják az új képviselők arányának adatai. Újnak minősítünk egy személyt, ha korábban nem volt még tagja az országgyűlésnek. 1887-ben 111 fő (27%), 1892-ben 121 fő (29%), 1896-ban 147 fő (36%), 1901-ben 141 fő (34%), 1905-ben 137 fő (33%), összesen 657 fő minősült új embernek. Jól látszik, hogy a képviselők elég magas fluktuációs mutatóval rendelkeztek. A halálozások miatt természetesen meg kellett jelenniük új embereknek, ennek mértéke azonban jelenlegi adataink szerint 5% körüli volt, 1901-ben érte el a 9%-ot, 1887 és 1906 között 111 képviselő elhalálozásáról tudunk. Egy-egy választás során tehát kicserélődött a képviselők 25–30%-a. Az újonnan bekerültek 37%-a nem tudott megkapaszkodni a képviselőházban, és többet nem szerzett mandátumot. A legmagasabb értékeket 1896-ban tapasztaltuk, ekkor 147 új ember került be a parlamentbe (az előző ciklus alatt meghalt 22 fő), akiknek 46%-a csak ebben a ciklusban szerepelt. A jelenség szorososan összefüggött a kormánypárt minden addigit meghaladó választási sikerével. Igen érdekes, hogy az 1905-ös évnek nincs kiugró adata, sőt elmarad az 1901-es választástól, pedig 1905-ben a függetlenségek minden addigit meghaladó győzelmet arattak. Az ekkor megjelenő új emberek döntő mértékben a függetlenségi irányvonalhoz tartoztak, más pártok azonban stabil képviselői csoporttal rendelkeztek.

A pártpreferencia-vizsgálat előtt ki kell még témi arra a lehetőségre, hogy egy kerületben a képviselő személye nem változik két választás között, de a képviselő pártot vált. Ugyanis ha jelentős számban fordul elő pártot váltó, de kerülethez továbbra is kapcsolódó képviselő, akkor az azt jelenti, hogy a választási preferencia elsősorban személyhez és nem a párthoz kapcsolódott.

Ha eltekintünk a pártbeli hovatarozástól és csupán a jelölt személyére koncentrálunk, akkor megállapítható, hogy 1887 és 1905 között 374 kerületben fordult elő ilyen ismétlődés.

Ismétlődő jelöltek a választókerületekben 1887–1905

	Kerületek száma	Összes kerület százalékában %
2 alkalommal ugyanaz a személy	130	31,5
3 alkalommal ugyanaz a személy	64	15,5
4 alkalommal ugyanaz a személy	47	11,3
5 alkalommal ugyanaz a személy	24	5,8
2-2 személy 2-2 alkalommal	66	16,0
1 személy 2 és 1 személy 3 alkalommal	43	10,4
Összesen	374	90,5

Az adatokból jól látható, hogy a jelenség általánosnak tekinthető. A leggyakoribb a kétszeres ismétlődés, ami azt jelenti, hogy a kerületben egyszer ismétlő képviselő mellett három választáson más-más nyert, de a nagyobb stabilitást mutató kerületek száma összességében valamivel magasabb.

A jelenség gyakorisága indokolja a párthovatartozás figyelembevételével végzett részletesebb vizsgálatot, nevezetesen, hogy mekkora azoknak az aránya, akik a mandátumukat és kerületüket megtartották ugyan, de pártot váltottak. 1887 és 1905 között, az 1124 rendes választáson mandátumot szerzett képviselő közül 87 képviselő hajtott végre pártcserét két ciklus között. Ezek a váltások általában egybeestek a Szabadelvű Párt bomlási és újraegyesülési folyamataival (a függetlenségi oldal pártalakulatait egységesen kezeltük). Ellenzéki-ből mindösszesen 2 alkalommal lett kormánypárti politikus. A pártváltások jelentős időbeli szórást mutatnak ugyan, az azonban jól látszik az adatokból, hogy a legtöbb pártváltás 1905-ben következett be. 41 esetben 1905-ben változott meg a képviselő pártállása. Legnagyobb csoportot az a 32, 1901-ben a Szabadelvű Párthoz tartozó képviselő képezte, akik közül 22-en az Alkotmánypártot erősítették, heten az ellenzékhez álltak, hárman pedig függetlenként indultak 1905-ben. Eredményeinket a klaszterelemzés után értékeljük.

2. Az 1887 és 1905 közötti választások klaszterelemzése

Tanulmányunk következő részében a 413 választókerület választási eredményeit, választói magatartását vizsgáljuk meg, 5 választás – 1887, 1892, 1896, 1901, 1905 – esetében. A vizsgálathoz a klaszterelemzés módszerét használtuk.

Első lépésként a választási eredmények egységesítését hajtottuk végre. A pártokat a 67-es rendszerhez való viszonyuk alapján, a dualizmus kori politikai életet meghatározó közjogi kérdésben kialakított véleményük szerint csoportosítottuk. A 17, képviselői mandátumhoz jutott pártot egy ötváltozós skálán (1, 3, 5, 7, 9) helyeztük el. Az 1-es számot a kormánypárthoz, a 9-est pedig a függetlenségi ellenzékhez kapcsoltuk. A pártonkívüliek az 5-ös számot kapták, ami a két véglet közötti átmeneti helyzetet jelzi. Ez az átmenetiség természetesen nem a képviselőre vonatkozik, hiszen az életpályája korábbi, vagy későbbi szakaszán kapcsolódhat valamilyik nagy párthoz (ez akár a választás után közvetlenül is megtörténhetett). Abból indultunk ki azonban, hogy a választókra volt jellemző ez az átmeneti állapot, hiszen számukra a jelölt függetlensége pontosan azt jelezhetette, hogy nem akar részt venni a magyar politikai életet alapvetően két részre osztó közjogi vitában. A kormánypártból levált ún. 67-es ellenzék pártformációt és a Katolikus Néppártot a kormánypárt és a centrum között helyeztük el (3-as érték), a demokratikus ellenzék egy mandátumát pedig a centrum és a függetlenségek között (7-es érték). A nemzetiségi és az antiszemita képviselők szintén a centrumba kerültek, hiszen ők sem a pártstruktúrát meghatározó közjogi kérdés alapján politizáltak.

Mivel a nagy adatszám miatt a hierarchikus klaszterelemzés módszere nem alkalmazható, a K-MEANS CLUSTER eljárást használtuk fel az elemzéshez. Az előzetes vizsgálatok alapján 5 klaszteres elemzést végeztünk.⁶

A teljes vizsgált időszak eredményeit felhasználva képződött klaszterek esetében kiugróan magas F értéket (1887: 77,917, 1892: 382,275, 1896: 254,365, 1901: 378,512, 1905: 603,627) kaptunk az 1905-ös választás időszakára. Ez azt jelenti, hogy a legerősebb klaszterképző változó az 1905-ös év, másként fogalmazva, az 1905-ös állapot nagymértékben módosít a korábbi évek eredményei alapján képződő klasztereken, és az egyes kerületek hovatartozását alapvetően befolyásolja. A választási eredmény háttérében az 1904 végi politikai küzdelem áll. A klaszterképződés jól mutatja, hogy 1905-öt már egy új periódus kezdete, és torzító hatása miatt le kell választani az elemzett időszakról, és a későbbiekben az 1918-ig terjedő periódussal együtt kell elemezni. (Feltételezhetően az 1905-ös és az 1906-os választás fog önálló periódust jelenteni, míg az 1910-esnek inkább az 1905 előtti időszakokkal lesz szorosabb kapcsolata.)

Az elemzés során képződött klasztereket mutatja a következő táblázat.

Final Cluster Centers*

	Cluster				
	1	2	3	4	5
Választási eredmény, 1887	1	9	9	3	2
Választási eredmény, 1892	5	6	9	6	1
Választási eredmény, 1896	1	3	8	9	1
Választási eredmény, 1901	6	1	9	8	1

* Vizsgálatunkat elvégeztük más sorrendbe rendezett adatokkal, az ekkor kapott klaszterek egyezést mutattak az eredetiekkel. A klaszterképződés tehát megfelelő statisztikai alapon áll.

A megismételt elemzés után az 5. klaszterben találjuk a kormánypárt bázisterületeit. A 3. klaszter foglalja magába az ellenzéki kerületeket. A másik három pedig az átmenet különböző kategóriáit adja. Az első klaszter esetében a legjelentősebb közös tulajdonság, hogy 1887-ben és 1896-ban szinte kizárólag a kormánypártiak jutottak mandátumhoz, de a másik két szavazáskor jelentős szerepet kapott az ellenzék. Volt azonban 14 kerület, ahol a kormánypárt 1901-ben is megszerezte a mandátumot. A második klaszterben a kezdeti domináns pozícióban lévő ellenzék fokozatos visszaszorulása figyelhető meg, és 1901-re kialakul a kormánypárt szinte egyeduralma. A negyedik csoportban pedig a kezdeti kedvező kormánypárti pozíciók gyengülése ment végbe.

Number of Cases in each Cluster

Cluster	1	59,000
	2	37,000
	3	39,000
	4	22,000
	5	256,000
Valid		413,000
Missing		,000

A klaszterek elemszámából jól kiolvasható az időszakra jellemző szabadelvű túlsúly. Látható azonban az is, hogy a leginkább vegyes képet mutató első csoportba jelentős számú kerület tartozott.

Mielőtt továbblépnénk vissza kell térni azokra a kerületekre, ahol a képviselő személye nem változott, de az előző választáshoz képest pártot váltott. Mivel klaszterelemzésünket 1905-ös adatok figyelmen kívül hagyásával készítettük, annak a 46 kerületnek a klaszterbesorolását kell megvizsgálni, amelyben 1887 és 1901 között váltott pártot a képviselő.

Klaszter	A klaszterbe tartozó összes kerület száma	Pártot váltó képviselőhöz tartozó kerület	
		száma	aránya (%)
1	59	9	15
2	37	7	19
3	39	1	3
4	22	2	9
5	256	27	11

A bizonytalan klaszterbe tartozó 7 fő szerepe könnyen magyarázható, hiszen a nehezen meghatározható pártpreferencia oka lehet a személyi kontinuitás. A 3-as és 4-es klaszterbe sorolt pártváltók száma minimális, nem meghatározó a klaszter egészére nézve. Az ellenzékiből kormánypártivá váltó második klaszterben a váltás mögött a személyi kontinuitás fontos, bár nem meghatározó szerepet jelentett. Az 5. kormánypárti csoportban találjuk a legtöbb pártváltót, ők azok a képviselők, akik a klaszter peremén helyezkednek el. Kivétel nélkül a hármas csoportba sorolt pártokhoz, a 67-es ellenzékhez tartoznak, akik időlegesen távolodtak el a Szabadelvű Párttól. Az elemzés végeztével tehát megállapítható, hogy a személyi kontinuitásnak kimutatható, de nem döntő szerepe van a klaszterképződésben. A választási eredmény inkább függött a jelölt párthovatartozásától, mint a személyétől. Így adataink segítségével be lehet mutatni az egyes kerületek pártpreferenciáját.

3. A kerületek klaszterbesorolása és a nemzetiségi viszonyok közötti kapcsolat

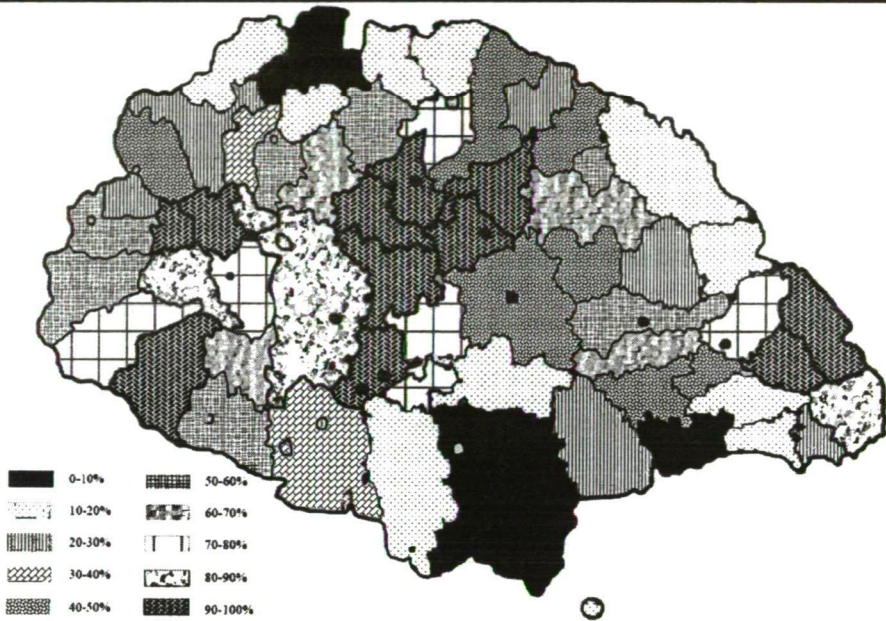
Kapott adataink alapján elkészítettük Magyarország választókerületeinek klasztertérképét. A térképről leolvasható, hogy a klaszterképződés nagyfokú kapcsolatot mutat a területek etnikai jellegével. Következő lépésként ezt a jelenséget vizsgáltuk meg részletesebben.

Fontos kérdés, hogy milyen kapcsolat van a kerület etnikai karaktere és a választók etnikai hovatartozása között. Ennek a kérdésnek a tisztázásához az 1904-es választói kimutatás adatait használhatjuk fel, ez azonban nem kerületi-járási, hanem vármegyei összesítésben áll rendelkezésünkre.⁷ Térképen ábrázoltuk a magyar nemzetiségű választók arányát az összlakosságon belül (1. térkép). Az 1910-es népszámlálási statisztika segítségével meghatároztuk, hogy milyen kapcsolat van a vármegyék etnikai szerkezete és a választók nemzetiségi összetétele között⁸ (2. térkép). 41 megye esetében az eltérés kisebb, mint 5%. 7 megye és Fiume 5 és 10% közötti, 4 megye 10 és 20% közötti, 3 20 és 30% közötti, 1 30 és 40% közötti magyar, 7 vármegye pedig 5 és 10% közötti nemzetiségi felülreprezentáltságot mutat. Az egyezés tehát nagyfokúnak mondható. A nemzetiségi területek választói összetétele szignifikáns kapcsolatban volt a megyét etnikai karakterével. Ez alól kivételt jelentett Erdély területe, ahol Kolozs, Máramaros-Torda és Torda-Aranyos esetében a megye magyar választói többséggel bírt, míg a lakosság többségét a román nemzetiség adta. Ezen vármegyéknél az egyes kerületek lakosságszámát és annak etnikai hovatartozását, kerületenként külön elemeztük, így számoltunk velük az alábbi kimutatásokban. A térképszerkesztés utolsó lépéseként elhelyeztük a választókerületek klasztertérképén a többségében magyar lakta területek határát, melyet az 1910-es népszámlálási statisztika járási, rendezett tanácsú városi és törvényhatósági joggal felruházott városi adatai alapján készítettünk el (3. térkép). Az etnikai szerkezet, amely mint fent láttuk egyezik a választók etnikai összetételével, alapvető befolyásoló tényezőként szerepel a választási eredmények tekintetében.

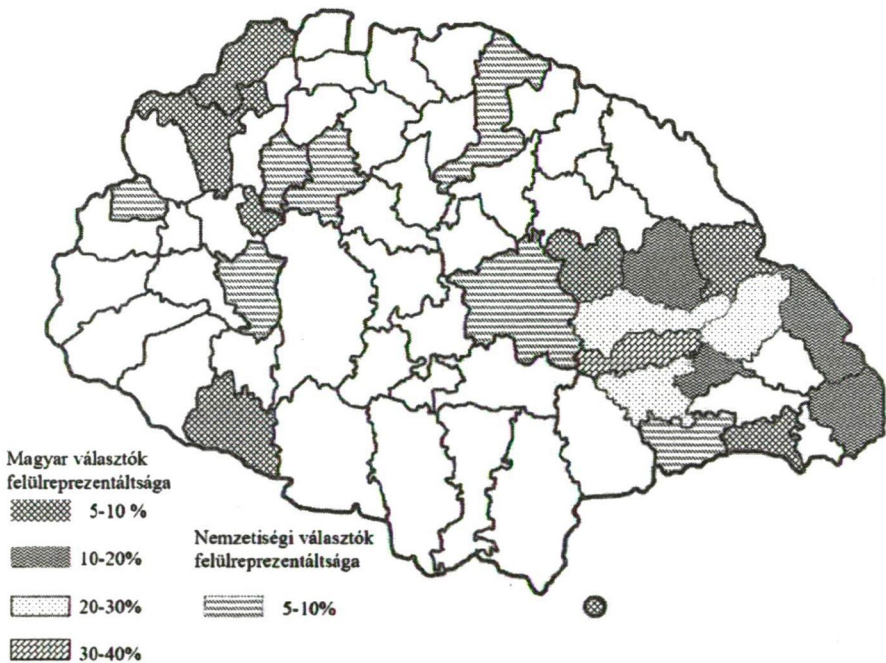
A következő táblázat az egyes klaszterek magyar–nem magyar megoszlását mutatja:

Klasztertípus	Összesen	Magyar		Nyelvhatáron fekvő		Nemzetiségi	
		db	%	db	%	db	%
Kormánypárti	256	75	29,3	2	0,7	179	70,0
Ellenzékiből kormánypártivá váló	37	33	89,2	1	2,7	3	8,1
Váltakozó	59	45	76,3	2	3,4	12	20,3
Kormánypártiból függetlenségivé váló	22	21	95,0	0	0	1	5,0
Függetlenségi ellenzéki	39	38	97,0	0	0	1	3,0

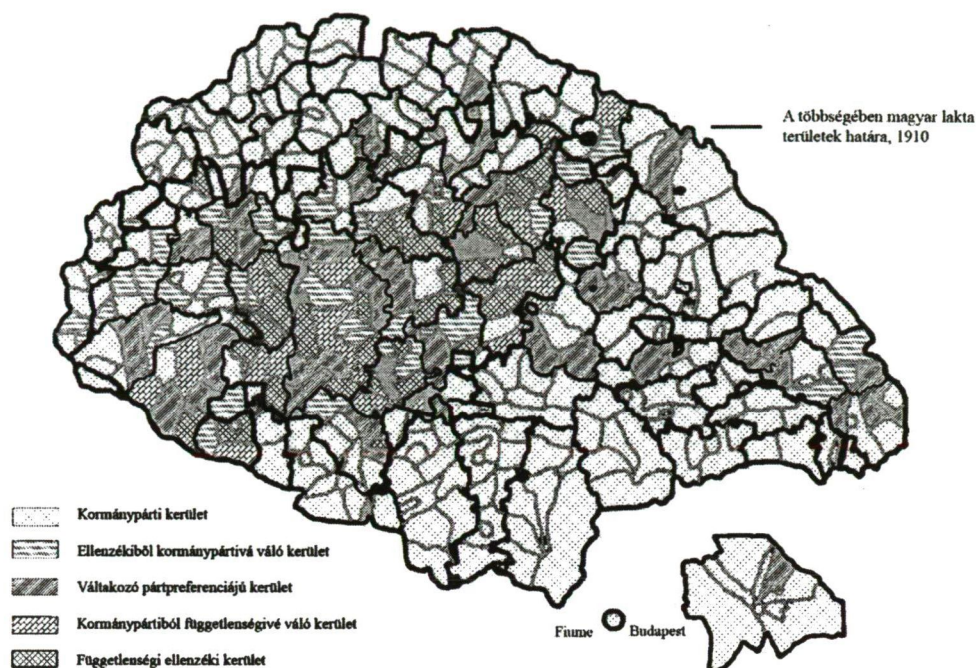
Összesen	413	212	51,3	5	1,2	196	47,5

1. térkép. A magyar nemzetiségű választók aránya az összlakosságon belül, 1904

2. térkép. Választók etnikai összetételének kapcsolata a vármegye etnikai szerkezetével, 1904

3. térkép. Magyarország választókerületeinek csoportjai az 1887–1901 közötti országgyűlési választások eredményei alapján

A kerületek 51,3%-a minősül magyarnak, 47,5%-a nemzetiséginek, és 1,2% helyezkedett el úgy a nyelvhatáron, hogy pontos hovatartozását nem lehet megállapítani (a választókerületi beosztás nem fedi minden esetben a járást). Jól látható, hogy több esetben igen szoros kapcsolat mutatható ki: a nemzetiségi kerületek 91,3%-a kormánypárti, a függetlenségi kerületek 97,4%-a magyar. A preferenciát váltók között is igen magas a magyar kerületek aránya: a kormánypártiból függetlenségivé válók 95,5%-a, ellenzékből kormánypártivá válók 89,2%-a és a változó pártpreferenciájúak 76,3%-a magyar. Összességében elmondható, hogy a nemzetiségi kerületek stabilan támogatták a kormányoldalt, a függetlenségi kerületek és a változó identitásúak a magyar területre voltak jellemzőek. A kormánypártnak azonban nem elhanyagolható magyar bázisa volt, a magyar kerületek 35,4%-a volt stabilan kormánypárti és 15,5% vált ellenzékből kormánypártivá. A függetlenségiek csak a magyar kerületek 18%-át bírták stabilan és 10%-ban sikerült visszaszorítaniuk a kormányoldalt.

4. A pártok választási eredményei és a nemzetiségi viszonyok közötti kapcsolat

Utolsó lépésként az 1887 és 1901 közötti 1656 mandátum megoszlását mutatjuk be, páronként és a kerület nemzetiségi típusa alapján. Itt már nem vagyunk tekintettel a klaszterelemzéshez szükséges preferenciakategóriákra.

	Magyar		Nemzetiségi		Nyelvhatáron fekvő		Összesen db.	Összes %-a
	db.	%	db.	%	db.	%		
Szabadelvű Párt	400	37,4	656	61,3	14	1,3	1070	64,6
Mérsékelt Ellenzék	25	60,0	18	40,0	0	0	43	2,6
Újpárt	4	100	0	0	4	0	8	0,5
Katolikus Néppárt	27	61,4	17	38,6	0	0	44	2,7
Nemzeti Párt	63	60,6	41	39,4	0	0	104	6,3
Antiszemita Párt	10	83,3	2	16,7	0	0	12	0,7
Nemzetiségi pártok	0	0	15	100	0	0	15	0,9
Független	13	46,4	14	50	1	3,6	28	1,7
Demokrata Párt	1	100	0	0	0	0	1	0,1
Függetlenségi pártok	305	92,1	21	6,3	5	1,5	331	20
Összesen	848	51,3	784	47,5	24	1,2	1656	100

A fent leírtakkal párhuzamosak adataink. A kormánypárt legbiztosabb bázisa a nemzetiségi kerületek voltak (784 alkalomból 656-ban a szabadelvűek győztek), a magyar kerületekben a lehetséges mandátumok 47%-át szerezték meg. A függetlenségi ideológia hívei a magyar kerületekben megközelítették a kormánypárt eredményességét (36%), de a 16 kerülethez kapcsolódó 21 nemzetiségi mandátum, a lehetséges nemzetiségi kerületi mandátumok 2,7%, igen szerény eredményességet mutat. A 67-es ellenzéki pártok kerületeiknek 40%-át szerezték nemzetiségi területeken, a kormánypárttal ők is elsősorban a magyar vidékeken tudtak versenyre kelni. A független mandátumok eloszlását nem befolyásolta a nemzetiségi állapot, itt elsősorban a képviselő személye számított. Az antiszemita képviselők elsősorban magyar területeken szerepeltek sikerrel. A nemzetiségi pártok pedig természetesen a nemzetiségi kerületekhez kapcsolódtak, de szerepük a periódusban igen csekély.

Munkánk következő szakaszában választ keresünk arra, hogy milyen tényezők lehetnek a magyar kerületek politikai preferenciái mögött. Az a térképünkön jól látható, hogy a függetlenségek elsősorban az alföldi kerületekben és a Dél-Dunántúlon értek el komoly sikereket, a Nyugat-Dunántúl pedig a kormánypárt bázisát jelentette. A célunk az, hogy faktorelemzés segítségével meghatározzunk olyan változókat, melyek magyarázata statisztikai alapon vizsgálná meg a szakirodalomban szereplő elméleteket. Ez a vizsgálat azonban már túlfeszíti jelen tanulmány kereteit.

Jegyzetek

- ¹ Dr. Fodor Ferenc (é. n.): A magyarországi országgyűlési képviselőválasztási kerületek térképei 1861–1915-ig. Budapest.
- ² Ruszkai Miklós (1959): Az 1945 előtti magyar választások statisztikája. In: Történelmi statisztikai közlemények. 1959. 1–2. Budapest. 1959. 44.; Gerő András (1988): Az elsőpró kisebbség. Nép-képviselő a Monarchia Magyarországon. Gondolat Kiadó, Budapest. 1988. 60–61.
- ³ Halász Sándor (szerk.) (1886): Országgyűlési almanach. 1886. Képviselőház. Athenaeum, Budapest; Sturm Albert (szerk.) (1888): Új országgyűlési almanach 1887–1892. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és képviselőház tagjairól. Budapest; Sturm Albert (szerk.) (1892): Országgyűlési almanach 1892–1897. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és képviselőház tagjairól. Pesti Lloyd Társulat, Budapest.; Sturm Albert (szerk.) (1897): Országgyűlési almanach 1897–1901. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és képviselőház tagjairól. Pesti Lloyd Társulat, Budapest; Sturm Albert (szerk.) (1901): Országgyűlési almanach 1901–1906. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és képviselőház tagjairól. Pesti Lloyd Társulat, Budapest.

selőház tagjairól. Pesti Lloyd Társulat, Budapest; *Fabro Henrik–Újlaki József* (szerk) (1905): Sturm-féle országgyűlési almanach 1892–1897. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól. Pesti Lloyd Társulat, Budapest.

⁴ Az 1887/92. évi országgyűlés képviselőháza tagjainak osztályszerinti névjegyzéke és a bizottságok névsora az ötödik ülésszakban. Budapest, 1891.; *Tassy Károly* (1900): Az 1896–1901. országgyűlés képviselőinek sematizmusa fővárosi s vidéki lakjegyzékkel, pártállások megjelölésével, választókerületek szerinti beosztással, a választók számának felemlítésével s az összes bizottságok névjegyzékével; végül a miniszterek fogadási napjainak kitüntetésével stb. Pesti Nyomda Részvénytársaság, Budapest.; *Tassy Károly* (1904): Az 1901–1906. országgyűlés képviselőinek sematizmusa fővárosi s vidéki lakjegyzékkel, pártállások megjelölésével, a miniszterek fogadási napjainak kitüntetésével, választókerületek szerinti beosztással, a választók számának felemlítésével s végül az összes bizottságok névjegyzékével stb. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest; *Tassy Károly* (1905): Az 1905–1910. országgyűlés képviselőinek sematizmusa fővárosi s vidéki lakjegyzékkel, pártállások megjelölésével, a miniszterek fogadási napjainak kitüntetésével, választókerületek szerinti beosztással, a választók számának felemlítésével s végül az összes bizottságok névjegyzékével stb. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest.

⁵ Munkánk fő forrásai, a Képviselőházi Napló vonatkozó kötetei mellett a fenti lábjegyzetekben szereplő sematizmusok. Adatbázisunkat Microsoft Office Access 2007 programon belül alakítottuk ki, a statisztikai vizsgálatokat az SPSS 17 programmal készítettük.

⁶ A tanulmány tartalmi korlátai miatt csak a legfontosabb statisztikai lépéseket mutatjuk be.

⁷ Számításainkat Az országgyűlési képviselőválasztó-kerületek és a választójogosultsággal bíró egyének száma alakulása a fennálló törvényes rendelkezések mellett törvényhatóságunkint, a népesség számával egybevetve. In: Az 1906. évi május 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. XXVIII. kötet. 210–211. és Az 1904. évi március hó 15-iki statisztikai felvétel alkalmával összeírt választók száma a 24 évnél fiatalabb és idősebb, továbbá az írni és olvasni tudó és nem tudó, s a magyar anyanyelvű és nem magyar anyanyelvű választók számának külön felüntetésével. In: Az 1906. évi május 19-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. XXVIII. kötet. 218–219. adatai alapján készítettük.

⁸ A magyar szent korona országainak 1910. évi népszámlálása. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 48. köt. I. rész. Budapest, 1913.